

Anna Krochmal

(Warszawa)

INSTYTUCJE POLSKIE POZA KRAJEM – ICH ZBIORY I WSPÓŁPRACA Z NACZELNĄ DYREKCJĄ ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych (dalej: NDAP) od kilkunastu lat współpracuje z polskimi środowiskami poza Krajem, udzielając im fachowej pomocy w porządkowaniu i ewidencjonowaniu, a także konserwacji zbiorów archiwalnych. Wśród nich znajdują się zarówno organizacje powstałe jeszcze w XIX w., jak też powołane do życia po II wojnie światowej. W większości przypadków instytucje te pełnią równocześnie rolę archiwum, biblioteki i muzeum, co znajduje odzwierciedlenie w zgromadzonych przez nie pamiątkach polskiej kultury. W okresie PRL stały się one dla Polaków-emigrantów ostoją polskości, ośrodkami ratującymi rozproszone polskie zbiory. Większość z nich jest członkami powołanej w 1978 r. Stałej Konferencji Muzea, Archiwa i Biblioteki Polskie na Zachodzie. Instytucje te, przechowując bezcenne materiały historyczne i obiekty muzealne, pełnią równocześnie rolę centrów życia naukowego i kulturalnego w poszczególnych krajach, przybliżając lokalnym społecznościom dzieje i kulturę Polski. Dzięki zmianie sytuacji politycznej w kraju po 1989 r. w pełnieniu tej ważnej misji polskie placówki poza granicami Polski są wspierane, w różnych formach, przez instytucje krajowe. Możliwa też stała się swobodna wymiana myśli i doświadczeń w dziedzinie gromadzenia, udostępniania i zabezpieczania dla przyszłych pokoleń polskiego dziedzictwa kulturalnego rozproszonego w różnych częściach świata.

Współpraca z instytucjami polskimi w Ameryce Północnej i Południowej

Bezpośrednia współpraca archiwalna została nawiązana najwcześniej z instytucjami polskimi w USA. Miało to miejsce pod koniec lat 90-tych XX w. Pierwsi polscy archiwi-

ści zostali wówczas delegowani do takich instytucji, jak: Polski Instytut Naukowy w Nowym Jorku, Instytut im. Józefa Piłsudskiego w Ameryce oraz Muzeum Polskie w Chicago. Efektem tych wyjazdów było przeprowadzenie wstępnego rozpoznania dotyczącego stanu zachowania zbiorów, ich wartości historycznej, a w dalszej kolejności, ocena skali potrzeb w zakresie ewidencjonowania, porządkowania i konserwacji zgromadzonych materiałów archiwalnych. Paradoksalnie okazało się też, że instytucje funkcjonujące w krajach zaawansowanych technologii informatycznych potrzebowały wsparcia środowisk krajowych w zakresie projektowania i tworzenia stron internetowych oraz prezentacji posiadanych zbiorów *on line*.

Wśród wymienionych trzech ośrodków najstarszą instytucją jest Muzeum Polskie w Chicago, oficjalnie otwarte w 1937 r., po wieloletnich staraniach amerykańskiej Polonii. Podstawą zbiorów muzealnych tej placówki stały się eksponaty przejęte z Polskiego Pawilonu Wystawy Światowej w Nowym Jorku, która odbyła się w 1939 r. Wybuch wojny uniemożliwił powrót do Polski większości sprowadzonych na wystawę obiektów. W okresie powojennym rozpoczęto przebudowę sal muzealnych, zaś w 1959 r. dokonano reorganizacji w strukturze instytucji, tworząc korporację muzealną obejmującą muzeum, archiwum i bibliotekę. Przyjęła ona nazwę Muzeum Polskie w Ameryce. W ostatnich latach muzeum rozwija ożywioną działalność na rzecz promowania kultury polskiej w Ameryce, organizuje wystawy i koncerty, prowadzone są też prace nad uporządkowaniem zbiorów archiwalnych, będących bezcennym źródłem wiedzy o Polonii w Ameryce i jej dziejach. Na zasób archiwalny przechowywany w Muzeum składają się m.in. akta najstarszych instytucji i organizacji polskich w Ameryce, w tym akta Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego (działającego od 1873 r.), Związku Narodowego Polskiego (utworzonego w 1880 r.) oraz Rady Polonii Amerykańskiej, powstałej w 1938 r. Ponadto w muzeum zgromadzono akta ponad stu innych organizacji i instytucji polskich, spuścizny po znanych Polakach i działaczach Polonii amerykańskiej, w tym akta działaczy politycznych, prawników, lekarzy, artystów. Na uwagę zasługują też dokumenty związane z Tadeuszem Kościuszką, Kazimierzem Pułaskim, czy Ignacym Paderewskim.

Równie istotne dla polskiej historii i kultury zbiory zgromadziły dwie pozostałe placówki polskie, mające swoją siedzibę w Nowym Jorku. Obydwie powołano do życia w czasie II wojny światowej, jako kontynuację polskich instytucji, nie mogących działać w okupowanym Kraju. Instytut im. Józefa Piłsudskiego został utworzony 4 lipca 1943 r. w Nowym Jorku w celu kontynuowania prac Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, który działał w Warszawie od 1923 r. Wśród założycieli nowojorskiego Instytutu znaleźli się m.in. byli ministrowie II Rzeczypospolitej: Ignacy Matuszewski, Wacław Jędrzejewicz, Henryk Floyar-Raychman. Podstawową i najstarszą część kolekcji archiwalnych stanowią fragmenty zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Warszawie oraz Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, które zdołano uratować we wrześniu 1939 r. Biorąc pod uwagę wartość historyczną zgromadzonych w Instytucie zbiorów należy zwrócić uwagę przede wszystkim na akta Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza (1918-1922),

które stanowią bezcenny zbiór źródeł do początków odradzającego się państwa polskiego, wojny polsko-sowieckiej w 1920 r., kontaktów dyplomatycznych w pierwszych latach niepodległości. Uzupełnieniem tych materiałów są akta trzech powstań śląskich, obrazujące proces przyłączania Górnego Śląska do Polski, akta Komisji Likwidacyjnej gen. Lucjana Żeligowskiego, Archiwum gen. Juliana Stachewicza, Archiwum Edwarda Śmigłego-Rydza, Teki gen. Tadeusza Rozwadowskiego oraz akta Ukraińskiej Misji Wojskowej w Polsce. W zmodernizowanym w ostatnim czasie archiwum Instytutu przechowywane są także fotografie, dokumentacja audiowizualna, medale i odznaczenia wojskowe, zbiory filatelistyczne i kartograficzne, prasa.

Polski Instytut Naukowy w Nowym Jorku założyła w 1942 r. grupa znajdujących się na emigracji naukowców, członków Polskiej Akademii Umiejętności. Trudna sytuacja polityczna panująca w Polsce po zakończeniu wojny, w tym likwidacja PAU sprawiły, że Instytut przejął swoje funkcje na znacznie dłuższy okres czasu. Obecnie jest jedną z najbardziej liczących się polskich placówek kulturalnych w Stanach Zjednoczonych. Wieloletnim prezesem Instytutu był wybitny polski historyk, Oskar Halecki. Dzięki jego wsparciu udzielanemu naukowcom z kraju i badaczom amerykańskim polskiego pochodzenia możliwe było prowadzenie badań nad dziejami Polski. Instytut wspierał też biblioteki krajowe i środowiska naukowe w Polsce poprzez akcję wysyłkową książek i literatury naukowej wydawanej na Zachodzie. Archiwum Instytutu przechowuje cenne zbiory archiwalne dotyczące dziejów politycznych Polski oraz emigracji. Do najważniejszych zespołów archiwalnych należą: Akta Poselstwa Polskiego w Rio de Janeiro (1918-1945), fragmenty akt Ambasady Polskiej w Waszyngtonie (1919-1945), akta partii politycznych działających na emigracji, takich jak: Stronnictwo Pracy, Stronnictwo Narodowe, Polska Partia Socjalistyczna. Ważną grupą materiałów są kolekcje i spuścizny osób prywatnych. Na uwagę zasługują m.in. akta Jana Lechonia (1938-1956), Kazimierza Wierzyńskiego (1953-1959), czy też spuścizny naukowców: Oskara Haleckiego, Ludwika Krzyżanowskiego, Wacława Lednickiego. Ponadto są tam cenne zbiory fotograficzne, w tym kolekcja fotografii Charlesa Burke'a z lat 1917-1980, zbiory map i planów z okresu od XVII do XX w., kolekcja filatelistyczna oraz nagrania dźwiękowe.

Lista instytucji polskich w USA, będących odbiorcami pomocy organizowanej przez NDAP, powiększyła się w ostatnich latach o jeszcze dwie instytucje. W 2006 r. bliższą współpracę nawiązano z Archiwum Polonii w Orchard Lake, które swoimi korzeniami sięga końca XIX w. i jest kontynuatorem utworzonego ponad sto lat temu Polskiego Seminarium w Detroit. Podczas swej działalności placówka ta zgromadziła jedne z największych zbiorów dokumentujących życie polskich parafii w Ameryce Północnej, jak też materiały obrazujące dzieje polskiej emigracji, jej działaczy i organizacji. Natomiast w 2007 r. podjęto intensywne prace nad ewidencjonowaniem i porządkowaniem akt Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, instytucji działającej od 1921 r., powołanej jako organizacja samopomocowa weteranów – byłych żołnierzy Armii Polskiej we Francji (tzw. Błękitnej Armii). Archiwum Stowarzyszenia gromadzi wiele cennych materiałów do

historii wojskowości polskiej, w tym listy ochotników do Armii Polskiej we Francji, czy też unikalny zbiór fotografii dotyczących działalności Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii w czasie II wojny światowej.

Przedstawiona powyżej krótka charakterystyka zbiorów instytucji polskich w USA ukazuje zarówno ich ogromną wartość historyczną, jak też zróżnicowanie pod względem tematyki i formy. Podjęte w końcu lat 90-tych prace nad profesjonalnym opracowaniem wymienionych zbiorów wymagały starannego doboru kadry archiwalnej, kierowanej z polskich archiwów państwowych. Do prac tych wybierano osoby z dużym doświadczeniem praktycznym w opracowywaniu różnych typów dokumentacji, jak też posiadające umiejętność biegłego posługiwania się komputerowymi bazami danych oraz mające odpowiednie przygotowanie językowe. Prace koncentrowały się na rozpoznaniu całości zgromadzonych w danej instytucji zbiorów. Wyniki takich analiz były następnie wprowadzane do komputerowej bazy danych SEZAM i dołączane do krajowego systemu informacyjnego o zasobach archiwów państwowych. Obecnie na stronie internetowej www.archiwa.gov.pl znajdują się dane o zasobach archiwalnych czterech instytucji polskich z USA: (Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake, Instytut im. J. Piłsudskiego w Ameryce, Polski Instytut Naukowy w Nowym Jorku, Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce). W ścisłej współpracy z archiwistami krajowymi powstały też strony internetowe poszczególnych instytucji. W ramach upowszechniania informacji o zasobach instytucji polonijnych, w 2004 r. ukazały się drukiem dwa przewodniki po zbiorach archiwalnych polskich instytucji poza Krajem¹. Dzięki zaangażowaniu archiwistów z Polski niemal od podstaw zmodernizowano archiwum Instytutu im. J. Piłsudskiego w Nowym Jorku, zaś w pozostałych instytucjach przeprowadzono szereg prac porządkowo-ewidencyjnych w przechowywanych materiałach archiwalnych.

W latach 2002-2008 zrealizowano kompleksowy projekt zabezpieczenia bezcennej kolekcji materiałów trzech powstań śląskich, liczącej ponad 13 mb akt. Kolekcja przechowywana w Instytucie od 1943 r. stanowi fragment zbiorów przedwojennego Instytutu Józefa Piłsudskiego. Akta te, uratowane we wrześniu 1939 r. z płonącej Warszawy, przewieziono do Rumunii, a następnie przez Francję i Portugalię (Lizbonę), w roku 1941 wyekspediowano do Stanów Zjednoczonych. W związku z zaginięciem w okresie II wojny światowej akt plebiscytowych instytucji cywilnych z terenu Śląska, dokumenty przechowywane obecnie w Instytucie mają unikatową wartość dla historii Polski. Zawierają one szczegółową ewidencję imienną powstańców z uwzględnieniem podziału na poszczególne bataliony i kompanie, spisy ewidencyjne oficerów i podoficerów, lekarzy, sanitariuszy, telefonistek. Zachowały się również listy i księgi chorych, rannych i zabitych. Część zbioru stanowią także: raporty, rozkazy i depesze Głównego Dowództwa Milicji Górnośląskiej, Akta Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych, Raporty Polskiego Komitetu Plebiscytowego dla Górnego Śląska. Dokumentacja sprowadzana była w kilku partiach do Cen-

¹ *Polskie instytucje za granicą. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2004; *Polski Instytut Naukowy w Ameryce. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. S. Flis, Warszawa 2004.

tralnego Laboratorium Konserwacji Archiwaliów przy Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie materiały poddawano zabiegom konserwatorskim, następnie zaś były one mikrofilmowane i digitalizowane. Do projektu, koordynowanego przez NDAP, włączyły się też inne instytucje: Konsulat Generalny RP w Nowym Jorku, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, władze samorządowe województwa śląskiego, Biblioteka Śląska w Katowicach, Archiwum Akt Nowych oraz Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie. Na podstawie danych zawartych w wypożyczonej do Kraju dokumentacji w Archiwum Państwowym w Katowicach zaczęto tworzyć komputerową ewidencję powstańców. Informacje te mają ogromną wartość poznawczą i historyczną dla badaczy najnowszej historii Polski, a ponadto olbrzymią wartość emocjonalną dla potomków uczestników powstań².

W 2008 r. NDAP rozpoczęła współpracę z dwoma instytucjami polskimi w Ameryce Południowej, tj. Biblioteką Polską im. Ignacego Domeyki oraz Polską Misją Katolicką w Argentynie. Biblioteka powstała w 1966 r. w związku z przygotowaniem Polonii argentyńskiej do obchodów tysiąclecia chrztu Polski. Rozpoczęła wówczas gromadzenie poloników, rozproszonych w krajach Ameryki Łacińskiej, jak też dokumentowanie działalności polskich emigrantów i przekazywanie im wiedzy o Polsce. Najstarsze z zachowanych dokumentów sięgają początku XX stulecia. Większość z nich pochodzi ze spuścizny po jednym z najaktywniejszych działaczy polonijnych Bolesławie Schreiberze, a składają się na nie przede wszystkim materiały wytworzone przez najstarsze instytucje polskich emigrantów. Znaczną wartość historyczną mają materiały z okresu II wojny światowej, m.in. Komitetu Pomocy ofiarom Wojny w Polsce w Buenos Aires (1939-1946). Ponadto na uwagę zasługują przechowywane w Bibliotece, w spuściznie ks. Jerzego Bekiera, pamiątki po Adamie Mickiewiczu (obrazki religijne pochodzące z modlitewnika poety). Książd Bekier miał je otrzymać od wnuczki poety w 1949 r., podczas pobytu w Paryżu. Prace podjęte przez archiwistę z kraju utrudniało znaczne rozproszenie materiałów oraz trwający remont budynku zajmowanego przez Bibliotekę, co wiązało się z przemieszczaniem zbiorów bibliotecznych i zasobu archiwalnego. Przygotowano roboczą wersję ewidencji materiałów archiwalnych, wytworzonych w latach 1942-2008.

Zbiory archiwalne i biblioteczne gromadzi także druga z wymienionych instytucji, której działalność koncentruje się wokół klasztoru w Martin Coronado, założonego w 1957 r. Początek archiwum dały dokumenty pozostałe po działalności założycieli klasztoru o. Andrzeja Smolenia oraz o. Justyniana Maciaszka. W kolejnych latach do powiększenia zasobu archiwalnego przyczynił się o. Emil Seroka, były więzień obozu koncentracyjnego w Dachau, a po wojnie wieloletni duszpasterz w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Zbiory archiwalne dzielą się na dwie zasadnicze części: akta wytworzone w toku działalności Misji i Klasztoru oo. Franciszkanów w Martin Coronado oraz spuścizny Polaków zamieszkałych w Argentynie i materiały nielicznych organizacji

² Dotychczas opracowana lista uczestników powstań jest dostępna na stronie internetowej Instytutu Piłsudskiego: www.pilsudski.org/powstania.

polonijnych. Z zachowanych po osobach prywatnych spuścizn do najcenniejszych należą materiały wytworzone lub zebrane przez Józefa Filipowicza (pilota z września 1939 r., przebywającego następnie we Francji i w Wielkiej Brytanii), Jana Gilowskiego (sięgające lat wojny polsko-bolszewickiej), Józefa Massalskiego (księga lotów bojowych z lat 1940-1946), Rudolfa Leroch-Orlota (oficera I brygady Legionów Polskich, wieloletniego prezesa Koła Legionistów i POW), Włodzimierza Toczyłowskiego oraz spuścizny gen. Jerzego Zawiszy, płka Władysława Zakrzewskiego, Stanisława Śliwińskiego.

Polski Ośrodek Katolicki w Martin Coronado posiada też salę muzealną pod nazwą Muzeum Wojska Polskiego, mieszczącą się w budynku szkolnym. Zgromadzono tam pamiątki po żołnierzach Polskich Sił Zbrojnych, m.in. mundury, elementy wyposażenia wojskowego, fotografie, mapy, a także dokumenty. W budynku klasztornym przechowywany jest biało-czerwony sztandar z Powstania Warszawskiego, będący własnością drużyny żeńskiej im. Batalionu „Zośka” w Martin Coronado. Opracowana dotychczas przez przedstawiciela NDAP robocza ewidencja materiałów archiwalnych będzie sukcesywnie uzupełniana w celu udostępnienia jej *on line* po zakończeniu prowadzonych od dwóch lat prac. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż obszar Argentyny wymaga nadal szczegółowego rozpoznania pod kątem innych, zachowanych tam poloników. Szereg interesujących materiałów znajduje się nie tylko w instytucjach polskich (m.in. w Stowarzyszeniu Polskich Kombatantów w Buenos Aires, Towarzystwie Polskim w Kordobie, Towarzystwie Polskim „Dom Polski” oraz Towarzystwie Polskim im. Fryderyka Chopina w Rosario) lecz także w rękach osób prywatnych.

Współpraca z instytucjami polskimi w krajach Europy Zachodniej

Projekty mające na celu ratowanie polskiego dziedzictwa archiwalnego poza Krajem są też realizowane w pięciu państwach europejskich. Obejmują one m.in. zasoby archiwalne dwóch najstarszych emigracyjnych instytucji polskich w Europie, a więc Biblioteki Polskiej w Paryżu, założonej w latach 30-tych XIX w. oraz Muzeum Polskiego w Rapperswilu (Szwajcaria), powstałego w II połowie XIX w. Towarzystwo Historyczno-Literackie i Biblioteka Polska w Paryżu należą do organizacji najdłużej działających w środowisku emigracji polskiej na terenie Europy³. Ich losy od początku były nierozdzielnie związane ze sobą. W roku 1832 r. emigranci polscy w Paryżu na wieść o zlikwidowaniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie założyli Towarzystwo Literackie, na czele z księciem Adamem Jerzym Czartoryskim. W 1854 r. zmieniło ono nazwę na Towarzystwo Historyczno-Literackie. Zbiory biblioteczne, które zaczęło gromadzić Towarzystwo dały początek Bibliotece Polskiej w Paryżu, powstałej w 1838 r. Obok księgozbioru gromadzono w niej medale, stare monety, rysunki, grafiki, nuty i portrety. Pozycję Biblioteki wzmocnił

³ Obszerne omówienie zbiorów archiwalnych, przechowywanych w Bibliotece Polskiej w Paryżu zawiera opracowanie: *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*, oprac. M. Wrede, M. P. Prokop, J. Pezda, Paryż-Warszawa 2000.

dekret Napoleona III z 10 czerwca 1866 r., na mocy którego Towarzystwo Historyczno-Literackie wraz z Biblioteką zostało uznane za instytucję użyteczności publicznej.

Początek lat 70-tych XIX w. przyniósł okresowe zawieszenie działalności Biblioteki, co było związane ze zmianą sytuacji politycznej we Francji. Podejmowane w latach 70-tych projekty przeniesienia jej zbiorów do kraju spotkały się z oporem większości emigracji polskiej. Ostatecznie w 1891 r. opiekę nad Biblioteką Polską, w miejsce Towarzystwa Historyczno-Literackiego, przejęła Akademia Umiejętności w Krakowie. Od połowy lat 90-tych do 1926 r. pieczę nad Biblioteką sprawował Władysław Mickiewicz (syn Adama), który w 1903 r. przekazał do niej wszystkie odziedziczone po ojcu zbiory. W oparciu o nie przy Bibliotece utworzono Muzeum Adama Mickiewicza. W 1928 r. kierownictwo Biblioteki objął Franciszek Pułaski, który przeprowadził jej reorganizację, zaś rok później nastąpiło uroczyste otwarcie Biblioteki w nowo odrestaurowanym budynku. W wyniku reorganizacji ponad 60 tys. książek podarowano Bibliotece PAU, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie oraz Bibliotece Narodowej w Warszawie. Do Biblioteki PAU i Biblioteki Narodowej trafiło też około 32 tys. grafik, w tym autorstwa Rembrandta i Albrechta Dürera. Działania te stanowiły początek starań o przekształcenie Biblioteki w ośrodek polskiej kultury. Miało temu służyć utworzenie w 1935 r. Centre d'Etudes Polonaises, ożywiona działalność wydawnicza oraz organizowanie wykładów z udziałem wybitnych literatów, naukowców i historyków polskich. W początkowym okresie II wojny światowej zbiory Biblioteki służyły Rządowi Polskiemu na Wychodźstwie. W jej gmachu rozpoczął działalność Polski Uniwersytet na Obczyźnie z prof. Oskarem Haleckim jako rektorem. W 1940 r. część zbiorów Biblioteki zdołano ewakuować i ukryć w zamku Montresor oraz różnych instytucjach francuskich. Pozostałe materiały zostały wywiezione przez Niemców w październiku 1940 r. Starania o ich rewindykację z Niemiec podjęto w 1945 r. Odnalezione zbiory przewieziono najpierw do Polski, skąd część z nich wróciła do Paryża. Według najnowszych szacunków do Francji powróciło około 40% zagrabionego księgozbioru, 30% jest przechowywana jako depozyt w Muzeum Literatury w Warszawie, zaś ok. 30% uważane jest za zaginione.

Po zakończeniu wojny Franciszek Pułaski reaktywował działalność Towarzystwa Historyczno-Literackiego oraz zwrócił się o pomoc materialną do Polonii amerykańskiej. Polska Akademia Umiejętności została w 1951 r. przyłączona do Polskiej Akademii Nauk. Fakt ten oraz zmiana sytuacji politycznej w Polsce spowodowały zerwanie więzi z Biblioteką Polską w Paryżu. W wyniku procesu wytoczonego Akademii Umiejętności przez Towarzystwo Historyczno-Literackie przed sądem francuskim zapadł w 1959 r. wyrok, mówiący o zerwaniu wszelkich więzi między Biblioteką Polską w Paryżu a Polską Akademią Nauk. Zbiory Biblioteki podzielono na dwie części. Materiały zgromadzone do 1944 r. pozostały własnością Biblioteki, zaś zbiory nabyte po 1944 r. przeszły na własność Towarzystwa Historyczno-Literackiego, z czasem jednak podział ten przestano respektować w rygorystyczny sposób. Obecnie Biblioteką Polską zarządza Towarzystwo Historyczno-

Literackie, które na mocy decyzji Trybunału Paryskiego z 1982 r. otrzymało w dzierżawę gmach i zbiory do 2030 r.

Do najstarszych zachowanych w Bibliotece rękopisów należą dokumenty królewskie. Kolekcja ta obejmuje list królowej Bony do kardynała Aleksandra Farnese z 1547 r., listy i dokumenty Anny Jagiellonki, Stefana Batorego, Zygmunta III, Władysława IV, Jana Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego, Augusta II Mocnego, Augusta III, Stanisława Leszczyńskiego i jego córki Marii, królowej Francji oraz jej męża, króla Francji Ludwika XV. Pozostałe materiały archiwalne składające się na dział rękopisów można podzielić na trzy grupy tematyczne:

- *Spuścizny osób i archiwa rodzinne* (m.in. Czartoryskich, Gałęzowskich i Gierszyńskich, spuścizny po Cyprianie Kamiliu Norwidzie, gen. Karolu Kniaziewicz, dowódcy Legii Naddunajskiej oraz uczestniku wojen napoleońskich, Stanisławie Kocie, historyku i działaczu politycznym, historyku Marcelim Handelsmanie (z lat 1943-1945), materiały dotyczące życia i działalności historyka Władysława Pobóg-Malinowskiego, spuścizna Juliana Ursyna Niemcewicza (z lat 1758-1840), spuścizna Karola Sienkiewicza (z lat 1820-1893).

- *Archiwa instytucji i organizacji polskich i obcych* – w tym Archiwum Księcia Ksawerego Saskiego z lat 1739-1792 oraz Archiwum Ambasady Rosyjskiej w Warszawie, które uległo rozproszению w okresie powstania kościuszkowskiego, akta instytucji polskich z okresu Wielkiej Emigracji, Powstania Styczniowego, okresu II Rzeczypospolitej.

- *Materiały luźne* - akta z okresu od XVI do XVIII w. (m.in. diariusze Ksawerego Sapiehy, Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny, wypisy z archiwów rzymskich i ze źródeł rosyjskich, autografy królów), materiały literackie z XVIII i XIX w., materiały historyczne z lat 1796-1832 (dotyczące Księstwa Warszawskiego, Legionów, wojsk napoleońskich, Kongresu Wiedeńskiego, Królestwa Kongresowego, pisma, listy i pamiętniki z okresu powstania 1831 r.), Teki paryskie (odpisy materiałów z lat 1208-1803 sporządzone z archiwów i bibliotek angielskich oraz archiwów i bibliotek włoskich).

Uzupełnieniem powyższych materiałów są zbiory fotografii, grafik oraz kolekcja map, planów i atlasów. W posiadaniu Biblioteki znajduje się też obecnie jeden z największych księgozbiorów polskich poza granicami kraju. Biblioteka gromadzi przede wszystkim dzieła z zakresu historii, literatury, filozofii oraz sztuki polskiej w XIX i XX w., a także polskie czasopisma, broszury, druki ulotne wydane przez kolejne fale emigrantów. Na uwagę zasługuje dział starodruków, w tym druki krakowskie z oficyn wydawniczych: Hallera, Wietora, Łazarza, druki wileńskie, poznańskie, pińczowskie. Biblioteka przechowuje ponadto wiele cennych muzealiów, w tym zbiory malarstwa, rzeźby, medali, przedmiotów artystycznych, chińskiej porcelany.

Pierwszy realizowany wspólnie z NDAP projekt pod nazwą *Konserwacja i zabezpieczenie zespołu Izby Obrachunkowej Powstania Styczniowego Biblioteki Polskiej w Paryżu* rozpoczął się w 2007 r. i został zakończony w lutym 2008 r. W wymienionym okresie z Biblioteki Polskiej w Paryżu przewieziono do kraju materiały archiwalne, wymagające

pilnych zabiegów konserwatorskich. Prace zabezpieczające wykonano w Centralnym Laboratorium Konserwacji Archiwaliów przy Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, a następnie zdigitalizowano ponad 14 tys. unikalnych dokumentów historycznych. Przygotowano również wystawę rocznicową (w 145. rocznicę wybuchu powstania styczniowego), na której zaprezentowano nieznane w kraju materiały⁴.

W latach 2008-2009 kontynuowano współpracę, koncentrując się na opracowaniu XIX-wiecznych materiałów archiwalnych oraz zbiorów kartograficznych. Dokonano m.in. korekty i uzupełnień wydanego w 1939 r. *Katalogu rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, autorstwa Czesława Chowańca i Ireny Gałęzowskiej, zaś w dziale rękopisów opracowano szczegółowo akta ambasady rosyjskiej w Warszawie z lat 1763-1794, akta bezkrólewia pozostałe po prymasie Władysławie Łubińskim z lat 1763-1764 oraz inne drobne materiały z epoki staropolskiej.

Jedną z ważniejszych inicjatyw podjętych przez NDAP w 2009 r. było przystąpienie z innymi instytucjami do realizacji wieloletniego programu ochrony i zabezpieczenia materiałów archiwalnych i zbiorów bibliotecznych, przechowywanych w archiwum Instytutu Literackiego „Kultura” w Maisons Laffitte pod Paryżem. Instytut założony w 1946 r. w Rzymie, a od 1947 r. prowadzący swoją działalność we Francji, jest jedną z najważniejszych polskich placówek na emigracji, gromadzących bezcenne dla dziejów najnowszych źródła historyczne. Materiały w nim zebrane dokumentują nie tylko szereg istotnych wydarzeń politycznych w Polsce i Europie, ale są też źródłem wiedzy o życiu i działalności wielu wybitnych Polaków, takich jak: Józef Czapki, Czesław Miłosz, Gustaw Herling-Grudziński, Melchior Wańkowicz. Przez wiele lat w Instytucie tworzone były dokumenty, narastające w toku jego działalności wydawniczej, kulturalnej, naukowej, a także materiały będące efektem pracy założyciela tej instytucji, Jerzego Giedroycia. Zgromadzone zbiory archiwalne obejmują korespondencję J. Giedroycia z licznymi współpracownikami, przyjaciółmi i znajomymi oraz przedstawicielami świata polityki, kultury, nauki z kraju i emigracji, teki wydawnicze, materiały powierzone (spuścizny i depozyty). Na zasób archiwalny składa się ponadto kilka tysięcy fotografii, nagrań, taśm magnetofonowych i kaset video, zbiory gazet i wycinków prasowych. Dokumentują one wiele wydarzeń politycznych i z historii najnowszej Polski, w tym działania opozycji politycznej, ruch NSZZ „Solidarność” oraz inne przejawy oporu wobec władzy komunistycznej w Polsce. Zbiór fotografii obejmuje m.in. zdjęcia zgromadzone przez Referat Fotograficzny Oddziału Propagandy i Kultury Armii Polskiej na Wschodzie i obrazuje losy żołnierzy II Korpusu we Włoszech.

Współpraca tej placówki z NDAP rozpoczęła się w 2007 r. Zorganizowano wówczas wyjazd archiwisty w celu rozpoznania zbiorów oraz ich stanu zachowania. W listopadzie 2008 r. doszło do podpisania listu intencyjnego między Instytutem Literackim „Kultura”

⁴ Szczegółowy wykaz zaprezentowanych na ekspozycji materiałów archiwalnych zawiera wydany drukiem przez NDAP i AGAD katalog wystawy. Zob. *Powstanie styczniowe 1863-1864 w 145. rocznicę wybuchu. Katalog wystawy, styczeń 2008*, Warszawa 2007.

a Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych oraz Biblioteką Narodową w Warszawie, w którym strony wyrażały wolę podjęcia dalszej współpracy w celu ratowania zbiorów archiwalnych zgromadzonych w Maisons Laffitte. W oparciu o tę deklarację w maju 2009 r. wymienione powyżej instytucje podpisały umowę o dalszej współpracy. Latem 2009 r. zespół specjalistów złożony z archiwistów oraz bibliotekarzy rozpoczął realizację czteroletniego kompleksowego programu porządkowania i inwentaryzowania oraz konserwacji zbiorów archiwalnych i bibliotecznych, zgromadzonych w wymienionej instytucji. Prace te są wspierane finansowo przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W 2009 r. zrealizowany został pierwszy etap projektu, polegający na opracowaniu materiałów redakcyjnych, zbieranych do „Tek Historycznych” oraz paryskiej „Kultury”. O znaczeniu, jakie posiadają dla polskiej historii i nauki zbiory zgromadzone w Instytucie świadczy podjęta ostatnio inicjatywa, zmierzająca do wpisania jego archiwum na światową listę dziedzictwa kulturalnego UNESCO.

Równie ważne materiały, pozostałe po działalności niezależnych działaczy polskiej opozycji z okresu PRL-u, przechowuje Zgromadzenie oo. Pallotynów w Paryżu, z którym NDAP nawiązała bliższą współpracę w 2009 r. Początki Archiwum zgromadzonego w paryskiej siedzibie oo. Pallotynów wiążą się z powołaniem do życia w latach 70-tych Centrum Dialogu (Centre du Dialogue) oraz związanego z nim wydawnictwa „Editions du Dialogue”. Inicjatorem obu tych przedsięwzięć był członek zgromadzenia, ks. Józef Sazdik. Powołany przez niego w 1973 r. ośrodek miał charakter odczytowo-dyskusyjny. Wkrótce stał się on jednym z najważniejszych miejsc polskiego życia intelektualnego i religijnego w Paryżu. W spotkaniach brali udział głównie Polacy z kraju i emigracji, niezależnie od orientacji politycznej i głoszonych poglądów. Organizowano je z udziałem czołowych postaci kultury, nauki i życia religijnego. Referaty wygłaszały wybitne osobowości Kościoła polskiego, m.in. kardynał Karol Wojtyła, prymas Józef Glemp, kardynał Franciszek Macharski, arcybiskup Ignacy Tokarczuk, ks. prof. Janusz Pasierb. Wieczory autorskie organizowano dla wybitnych pisarzy (m.in. Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Miron Białoszewski, Włodzimierz Odojewski), reżyserów (Andrzej Wajda, Krzysztof Zanussi), aktorów (Andrzej Seweryn, Halina Mikołajska, Maja Komorowska, Wojciech Pszoniak, Zbigniew Zapasiewicz). Prelegentami byli także znani politycy opozycji demokratycznej, m.in. Lech Wałęsa, Adam Michnik, Tadeusz Mazowiecki. Niemal każde ze spotkań było rejestrowane na taśmach magnetofonowych, niektóre wystąpienia utrwalono też na fotografiach lub diapozytywach. W 2009 r. NDAP podjęła prace nad zabezpieczeniem i digitalizacją tego bezcennego zbioru źródeł do historii najnowszej (projekt w trakcie realizacji.)

Od 2008 r. rozwija się współpraca NDAP z Polską Misją Katolicką we Francji. Należy ona do najstarszych tego typu instytucji na terenie Europy. Projekt utworzenia polskiej misji katolickiej we Francji zrodził się w środowisku tzw. Wielkiej Emigracji po powstaniu listopadowym. Jego inicjatorami byli Piotr Semenenko, Hieronim Kajsiewicz i Aleksander Jelowicki, którzy po studiach teologicznych w Rzymie i przyjęciu święceń kapłańskich po-

wrócili do Paryża, by zająć się polskimi emigrantami. W wyniku ich działań oraz wsparcia ze strony Adama Mickiewicza, 17 lutego 1836 r. została założona Polska Misja Katolicka z siedzibą przy Notre Dame de Champs w Paryżu, która działa do dnia dzisiejszego. Archiwum Polskiej Misji Katolickiej mieści się na terenie jej obecnej siedziby w La Ferte sous Jouarre pod Paryżem. Ogółem liczy ok. 70 mb. akt i ponad 3100 jednostek archiwalnych. Składa się na nie dokumentacja wytworzona w toku wieloletniej działalności Misji, jak też akta wielu, funkcjonujących na emigracji, stowarzyszeń i organizacji polskich o charakterze społecznym, oświatowym, kombatanckim. Wśród zachowanych materiałów znajduje się dokumentacja m.in. takich organizacji, jak: Polski Związek Inwalidów Wojennych we Francji, Stowarzyszenie Dobroczynności im. św. Stanisława Kostki, Zjednoczenie Polskiego Uchodźstwa Wojennego we Francji, Związek Rezerwistów i byłych Wojskowych Polskich we Francji, Skarb Narodowy we Francji, Stowarzyszenie Polskich Kombatanów, Związek Harcerstwa Polskiego we Francji, Komitet Pomocy Polakom we Francji, Stowarzyszenie Architektów Polskich we Francji i wiele innych. Jako depozyt przechowywana jest w archiwum Misji niezwykle interesująca korespondencja adresowana do prymasa kard. Józefa Glempa, zawierająca protesty przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce. Od dwóch lat prowadzone są, przez delegowanych przez NDAP archiwistów, intensywne prace nad zewidencjonowaniem i uporządkowaniem archiwum Misji.

Jednym z ważniejszych centrów polskiego życia emigracyjnego od II połowy XIX w. był Rapperswil w Szwajcarii. Staraniem Władysława hr. Broel-Platera (1806-1889) w wynajętym od rady miejskiej zamku otwarto w 1870 r. Muzeum Narodowe Polskie. Od początku swojego istnienia stało się ono instytucją gromadzącą pamiątki narodowe, ale też miejscem spotkań emigracji polskiej i kultywowania polskiej tradycji narodowej. Z muzeum związanych jest wiele nazwisk słynnych Polaków, w tym pisarza Stefana Żeromskiego. Stało się ono również miejscem złożenia w 1895 r. urny z sercem Tadeusza Kościuszki.

Zbiory rapperswilskie zgromadzone przez pierwsze dziesięciolecie istnienia Muzeum przewieziono w 1927 r. do niepodległej Polski. Znaczna część z nich, w tym zwłaszcza archiwalia, uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej. W okresie II Rzeczypospolitej placówka funkcjonowała pod nazwą „Muzeum Polski Współczesnej”, a jej działalność skupiała się na prezentowaniu współczesnej polskiej kultury i sztuki. Niekorzystny dla Muzeum w Rapperswilu okres rozpoczął się po 1945 r. w związku z polityką władz komunistycznych, dążących do przejęcia kontroli nad tą placówką. Po okresowym zamknięciu Muzeum sytuacja poprawiła się w latach 70-tych XX w. Uroczyste otwarcie zorganizowanej na nowo placówki nastąpiło 21 czerwca 1975 r. Od tego momentu zbiory Muzeum powiększały się m.in. o liczne dary emigrantów z różnych krajów świata. Szczególnie prężnie rozwijała się działalność popularyzatorska Muzeum, które zorganizowało ponad sto wystaw poświęconych historii Polski, jak też związkom Polaków i Szwajcarów i ich wzajemnym relacjom, a także szereg konferencji naukowych, przybliżających Szwajcarom polską kulturę i dzieje.

Obecnie Muzeum Polskie w Rapperswilu, mimo borykania się z wieloma problemami, pełni de facto rolę nieoficjalnego polskiego instytutu kultury w Szwajcarii, z którego usług korzystają chętnie zarówno Szwajcarzy, jak i Polacy. Wśród archiwaliów znajdują się liczne dary od rodzin emigrantów, a wśród nich: archiwum Seweryna Goszczyńskiego, spuścizna Joachima Lelewela i Ludwika Mierosławskiego, akta Młodej Polski i Legionu w Szwajcarii z lat 1833-1884, bogate zbiory korespondencji Sobańskich, Gałęzowskich, Nabelaków, Gasztowttów, akta Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, zakładów emigracyjnych we Francji, źródła do wydarzeń w 1846 i 1848, materiały dotyczące udziału Polaków w wojnie krymskiej, źródła rękopiśmienne i drukowane do dziejów powstania styczniowego oraz losów emigracji po jego upadku, archiwum Młodzieży Polskiej Zagranicą oraz Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Vevey. Do cenniejszych zbiorów należą archiwa: Józefa Marii Bocheńskiego, Michała hr. Potulickiego, prof. Krystyny Marek, Józefa Mackiewicza, Andrzeja Romera, Haliny Zielińskiej i Zbigniewa Rapackiego z Paryża. Osobną ważną grupę materiałów stanowią pamiątki po żołnierzach internowanych w Szwajcarii z 2. Dywizji Strzelców Pieszych (m.in. fotografie z czasu internowania, prasa obozowa, książki). W pomieszczeniach Biblioteki prezentowane są przekazane przez Jana Nowaka-Jeziorańskiego fragmenty jego prywatnego archiwum (dokumenty osobiste oraz ok. 100 listów skierowanych do niego, jako dyrektora polskiej sekcji Radia Wolna Europa przez różne osobistości świata nauki, polityki i twórców). Szczególną wartość wśród tzw. zbiorów specjalnych ma kolekcja kartograficzna, obejmująca ponad 750 map z okresu od XV do końca XVIII wieku, dotyczących ziem polskich.

Współpraca Muzeum z NDAP rozwija się od 2004 r. W tym czasie pracownicy Muzeum uczestniczyli w stażach archiwalnych w archiwach państwowych w kraju, zaś archiwiści z Polski prowadzą od 2007 r. prace porządkowo-ewidencyjne w dokumentacji zgromadzonej w Rapperswilu. W wyniku podjętych działań sporządzono pełną ewidencję zespołów archiwalnych w bazie danych SEZAM oraz rozpoczęto przygotowywanie elektronicznych inwentarzy archiwalnych w bazie danych IZA. Opracowano też niektóre ze spuścizn archiwalnych, w tym jeden z cenniejszych zespołów akt: Archiwum rodziny Potulickich. W 2007 r., dzięki finansowemu wsparciu z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, NDAP była także współorganizatorem międzynarodowej konferencji naukowej, poświęconej wybitnym przedstawicielom polskiej emigracji, prof. Krystynie Marek oraz Jerzemu Stempowskiemu, zorganizowanej w siedzibie Muzeum Polskiego w Rapperswilu.

Pomocą archiwalną objęto od 2007 r. Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Marly na przedmieściach Fryburga, istniejące od 1950 r. Najobszerniejszym i jednym z najcenniejszych zespołów poddanych porządkowaniu są Akta Rodziny Bronarskich, które trafiły do Misji po 1975 r., tj. po śmierci ostatniego z Bronarskich – Ludwika, znanego chopinologa. Prowadzone przez niego wieloletnie badania nad twórczością Fryderyka Chopina sprawiły, że w przejętej spuściznie rodzinnej znajduje się szereg unikalnych i niezwykle cennych źródeł dla muzykologów i miłośników tego wybitnego kompozytora. Znaczną część archiwum stanowią materiały polskich organizacji działających na terenie Szwajcarii, w tym

akta Stowarzyszenia Polskich Kombatantów, Związku Organizacji Polskich w Szwajcarii, Archiwum Federacji Europejskiej, Polskiego Katolickiego Stowarzyszenia Uniwersyteckiego „Veritas” oraz akta samej Misji, wytworzone w toku jej działalności duszpasterskiej wśród Polonii szwajcarskiej.

Krajem o niezwykle silnych i aktywnych do dnia dzisiejszego ośrodkach działalności polskiej poza Krajem jest Wielka Brytania. NDAP prowadzi ożywioną współpracę archiwalną z czterema instytucjami polskimi działającymi w Londynie: Biblioteką Polską, Instytutem Józefa Piłsudskiego, Instytutem Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego oraz Studium Polski Podziemnej. Wszystkie wymienione instytucje swą genezą sięgają okresu II wojny światowej, kiedy to Wielka Brytania przyjęła znaczną liczebnie falę polskich emigrantów politycznych oraz stała się terenem rezydowania i działalności polski władz na wychodźstwie. Najobszerniejsze zbiory archiwalne przechowuje Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, powołany do życia w maju 1945 r. w celu zabezpieczenia archiwów i zbiorów muzealnych pozostałych po działalności polskich władz państwowych, cywilnych i wojskowych na wychodźstwie. Podstawą zbiorów stały się pamiątki po gen. Władysławie Sikorskim, premierze i Naczelnym Wodzu w latach 1939-1943. Obecne archiwum przechowuje akta dotyczące polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz akta naczelnych władz cywilnych działających na emigracji, w tym Kancelarii Prezydenta RP, Prezydium Rady Ministrów, akta ministerstw, ambasad, poselstw i innych urzędów państwowych działających na emigracji od 1939 r. Równie istotne znaczenie badawcze mają dokumenty wojskowe, zwłaszcza pochodzące ze Sztabu Naczelnego Wodza oraz Ministerstwa Spraw Wojskowych. W tej grupie dokumentów znajdują się m.in. materiały dotyczące kampanii wrześniowej w 1939 r., akta dotyczące bitew o Tobruk, Monte Cassino, Anconę, Falaise, Arnhem i Bolonię, akta polskiej marynarki wojennej oraz Polskich Sił Powietrznych, w tym dokumenty dywizjonu Myśliwskiego 303 i Dywizjonu Bombowego 305. W dziale spuścizn po osobach prywatnych znajdują się materiały po gen. Władysławie Sikorskim, gen. Władysławie Andersie, Prezydencie RP Edwardzie Raczyńskim i wielu innych zasłużonych politykach i wojskowych. Dokumentacja nieaktowa obejmuje archiwum fotograficzne, zbiór plakatów, afiszy i ulotek, zbiór kartograficzny, materiały audio-wizualne, zbiory ikonograficzne, filatelistyczne i numizmatyczne.

Podobny charakter mają zbiory archiwalne Studium Polski Podziemnej (dalej: SPP), organizacji ściśle współpracującej z Instytutem, jednak z zachowaniem autonomii. Zasób tego archiwum tworzą: akta Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, akta Wydziału Społecznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Głównej Komisji Weryfikacyjnej Armii Krajowej, relacje żołnierzy AK, kolekcje osobowe i rzeczowe (spuścizny). Istotnym źródłem do badań nad historią najnowszą mogą też być zgromadzone w SPP afisze, broszury konspiracyjne i ulotki, zbiór map i planów Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, zbiór prasy konspiracyjnej oraz dokumentacja audiowizualna, w tym film z powstania warszawskiego oraz 70 kaset video dotyczących Armii Krajowej, okupacji niemieckiej w Polsce oraz prześladowania Żydów.

Od 1947 r. działalność prowadzi Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie. Obecne zbiory archiwalne Instytutu składają się z ponad 200 zespołów archiwalnych, zbiorów prasy, fotografii oraz kolekcji kartograficznej. Dokumenty archiwalne stanowią podstawowe źródło do badań nad pierwszymi latami niepodległości państwa polskiego, w tym wojną polsko-sowiecką w 1920 r. Wiele materiałów dokumentuje kontakty Polski z innymi państwami, w tym z Czechosłowacją, Rosją, Ukrainą, Węgrami. Najcenniejsze dla badań historycznych dokumenty zgromadzone są w Archiwum Adiutantury Generalnej Naczelnego Dowództwa z lat 1918-1922, tzw. Archiwum Belwederskim, którego druga część jest przechowywana w Instytucie Piłsudskiego w Ameryce. Wiele istotnych dla historyków informacji znajduje się w spuściznach po osobach prywatnych, których zawartość dotyczy znanych postaci, takich jak: Józef Piłsudski, Waclaw Jędrzejewicz, Bolesław Wieniawa-Długoszowski, Mieczysław Boruta-Spiechowicz, Edward Rydz-Śmigły i inni. Część zachowanych archiwaliów obejmuje okres kampanii wrześniowej w 1939 r., materiały dotyczące Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, powstania warszawskiego, a także działalności politycznej polskiej emigracji po II wojnie światowej.

Wiele cennych materiałów archiwalnych zgromadziła też Biblioteka Polska w Londynie, utworzona w 1942 r. Głównym celem jej działalności było gromadzenie książek dla bibliotek w Polsce zniszczonych podczas II wojny światowej. Przez ponad pół wieku swojego istnienia Biblioteka przekazała do bibliotek i osób prywatnych w Polsce około pół miliona egzemplarzy wydawnictw emigracyjnych. Obecnie Biblioteka gromadzi wszelkie publikacje emigracyjne, materiały archiwalne, dokumenty życia społecznego Polaków mieszkających poza krajem. Zbiory archiwalne liczą około 170 mb. i dotyczą w większości okresu od 1939 do 2000 r. Składają się na nią dwie zasadnicze grupy akt: spuścizny po osobach prywatnych oraz akta instytucji, organizacji i stowarzyszeń, m.in.: Archiwum Krzemienieckie, Polonia Wolnego Świata (1975-1989), Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja”, Rada Narodowa RP, Rada Organizacji Komatanckich PSZ (1970-1992), Polskie Katolickie Stowarzyszenie Uniwersyteckie „Veritas”, Polska Marynarka Handlowa (1939-1945), Polska Partia Socjalistyczna, Stowarzyszenie Elektryków Polskich w Wielkiej Brytanii (1941-1986), Stowarzyszenie Plastyków Polskich w Wielkiej Brytanii (1989-1991), Stronnictwo Ludowe „Wolność” (1944-1970), Związek Dziennikarzy RP (1970-1992), Związek Socjalistów Polskich Londyn (1950-1973). Wymienione instytucje objęte są od 2007 r. planem systematycznej pomocy archiwalnej w porządkowaniu i komputeryzacji przechowywanych zbiorów. Obecnie pełna ewidencja zgromadzonych materiałów archiwalnych jest dostępna w serwisie internetowym www.archiwa.gov.pl w odniesieniu do archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie.

Obszarem zainteresowania NDAP oraz archiwów państwowych w kraju są zbiory polskie i dotyczące historii Polski, przechowywane w instytucjach polskich na terenie Włoch. Od 2003 r. rozwija się współpraca między NDAP a Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych w Rzymie, który powstał w 1958 r. z inicjatywy kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski. Jego zadaniem są systematyczne poszukiwania, rejestracja, gro-

madzenie, a następnie udostępnianie materiałów dotyczących historii Kościoła w Polsce w jej historycznych granicach. Od początku działalności gromadzone są także oryginalne dokumenty instytucji, ośrodków i wydawnictw polonijnych oraz polsko-włoskich, kolekcje oraz spuścizny po osobach prywatnych. Na zbiory archiwalne Instytutu składają się przede wszystkim polonika pochodzące ze zbiorów watykańskich, a przede wszystkim z Archivum Secretum Vaticanum, a także z takich instytucji jak: Biblioteka Watykańska, Archiwum Historyczne Kongregacji de Propaganda Fide, Archiwum Kongregacji Soboru Trydenckiego, Archiwum Kongregacji Obrządków, Archiwum Kongregacji Biskupów i Zakonników. Instytut przechowuje też oryginalne materiały archiwalne kilkunastu instytucji, ośrodków polonijnych i polsko-włoskich oraz kilkadziesiąt kolekcji i spuścizn osób prywatnych, w tym np. akta Emeryka Hutten-Czapskiego, czy też znanego polskiego malarza Leona Siemiradzkiego. Ponadto gromadzone są fotografie dotyczące: uroczystości polonijnych, zabytków architektury, zwłaszcza religijnej, wybitnych postaci życia religijnego i polonijnego, zbiory plakatów, afiszy i druków ulotnych z obchodów milenium chrztu Polski i innych uroczystości, materiały z okresu „Solidarności” i po wyborze Jana Pawła II, kolekcja pocztówek, zbiory numizmatyczne i filatelistyczne. Na dokumentację audio-wizualną składają się płyty z muzyką polską, nagrania magnetofonowe, taśmy video krajowe i polonijne z okresu „Solidarności”, obrazujące życie Polonii, działalność polskich organizacji i instytucji. W trakcie kilkakrotnych pobytów archiwistów z Polski uporządkowano akta Poselstwa Polskiego z lat 1920-1925, spuściznę Witolda Bronowskiego oraz spuściznę po Karolu Kleszczyńskim, żołnierzu II Korpusu, publicyście i dziennikarzu.

Wyjątkowy charakter mają zbiory archiwalne Ośrodka Dokumentacji Pontyfikatu Jana Pawła II, powołanego do życia na podstawie dekretu papieskiego z 16 października 1981 r. Jego siedziba mieści się w Domu Polskim w Rzymie, działającym od 1980 r. Ośrodek gromadzi zbiory biblioteczne, archiwalne i muzealne związane bezpośrednio i pośrednio z osobą i działalnością Jana Pawła II. Jednym z głównych zespołów archiwalnych jest archiwum kardynała Karola Wojtyły, zawierające maszynopisy ponad 1200 kazań i przemówień z lat 1956-1978, maszynopisy artykułów i rozpraw z okresu 1956-1978, teksty 362 memoriałów pisanych do władz Polski Ludowej, maszynopisy listów pasterskich, komunikatów i zarządzeń Karola Wojtyły, jako biskupa, arcybiskupa metropolity i kardynała. Ośrodek przechowuje też archiwum tekstów papieskich: homilie, przemówienia przygotowywane na audiencje ogólne, pielgrzymki, maszynopisy wydawanych dokumentów papieskich. Część dokumentacji dostępna jest na CD-ROM-ach. Uzupełnienie tych zbiorów stanowią: dokumentacja dźwiękowa i audio-wizualna (filmy, wideokasety), albumy fotograficzne, zbiór filatelistyczny oraz księgozbiór. Pod koniec 2008 r. Ośrodek rozpoczął współpracę archiwalną z NDAP. Przeprowadzone zostało rozpoznanie zgromadzonych zbiorów, na podstawie którego przygotowano raport określający kierunki dalszej pomocy. W 2009 r. rozpoczęto projekt digitalizacji zasobu archiwalnego Ośrodka, który będzie kontynuowany w kolejnych latach.

Podsumowanie

W ostatnich latach (do 2009 r.) różnymi formami pomocy zorganizowanej przez NDAP przy współdziałaniu podległych jej archiwów państwowych, objęto łącznie 20 instytucji polskich i polonijnych, działających w krajach Europy i obu Ameryk. W ciągu wymienionego okresu w prace archiwalne na terenie różnych ośrodków polonijnych zaangażowanych było bezpośrednio ponad 50 archiwistów, skierowanych z archiwów państwowych w Kraju. Zestawienie dotyczące poszczególnych krajów i instytucji ujęto w tabeli.

Lp.	Państwo	Nazwa instytucji polskiej	Data rozpoczęcia prac porządkowo-ewidencyjnych
1.	Argentyna	Biblioteka Polska im. Ignacego Domeyki	2008
2.		Polska Misja Katolicka w Argentynie	2008
3.	Francja	Instytut Literacki „Kultura” w Maisons Laffitte	2007
4.		Ośrodek oo. Pallotynów w Paryżu	2008
5.		Polska Misja Katolicka we Francji	2008
6.		Towarzystwo Historyczno-Literackie. Biblioteka Polska w Paryżu	2007
7.	Stany Zjednoczone	Archiwa, Biblioteki i Muzea Polonii w Orchard Lake	2006
8.		Instytut im. Józefa Piłsudskiego w Ameryce (Nowy Jork)	2001
9.		Muzeum Polskie w Ameryce (Chicago)	2000
10.		Polski Instytut Naukowy w Ameryce (Nowy Jork)	1999
11.		Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej (Nowy Jork)	2007
12.	Węgry	Muzeum i Archiwum Węgierskiej Polonii	2006
13.	Szwajcaria	Muzeum Polskie w Rapperswilu	2004
14.		Polska Misja Katolicka w Szwajcarii (Marly k. Fryburga)	2007

15.	Wielka Brytania	Biblioteka Polska w Londynie	2007
16.		Instytut im. Józefa Piłsudskiego w Londynie	2008
17.		Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie	2009
18.		Studium Polski Podziemnej	2007
19.	Włochy	Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu Jana Pawła II	2008
20.		Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie	2003

W latach 90. XX w. różnymi formami pomocy archiwalnej obejmowano pojedyncze instytucje polonijne, głównie na terenie USA. O takim kierunku współpracy decydowała m.in. możliwość pozyskania środków finansowych na wyjazdy archiwistów polskich w ramach stypendiów Fundacji Kościuszkowskiej. Sytuacja uległa zmianie w 2006 r., kiedy to pojawiła się możliwość wykorzystania funduszy unijnych do prac nad zabezpieczaniem dziedzictwa narodowego poza Krajem. Od tego momentu zaczęto realizować większe programy pomocy, adresowane do rosnącej każdego roku liczby instytucji polskich na emigracji. W 2006 r. pomocą archiwalną objęto 5 ośrodków polskich poza krajem. W 2007 r. liczba tych instytucji wzrosła do 7, zaś w 2008 r., w ramach programu: *Dziedzictwo kulturowe*, priorytet: *Ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju* NDAP zorganizowała wyjazdy 25 archiwistów do 17 najważniejszych instytucji polskich poza krajem, w których kontynuowano lub rozpoczęto prace porządkowo-inwentaryzacyjne oraz komputeryzację zasobów archiwalnych.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w ostatnich latach rośnie zainteresowanie tą formą współpracy ze strony instytucji i ośrodków kościelnych, które często gromadzą wiele cennych materiałów historycznych, nie związanych bezpośrednio z ich zakresem działalności, a mogących wzbudzić znaczne zainteresowanie historyków i badaczy w Kraju.

Nawiązywaniu nowych kontaktów służy coraz większa wiedza środowisk w Kraju o ośrodkach polskich na emigracji, jak też rosnące wśród Polonii przekonanie o potrzebie bliskiej współpracy z profesjonalnymi instytucjami krajowymi. NDAP utrzymuje kontakty z instytucjami polskimi poza Krajem m.in. poprzez uczestnictwo w dorocznych posiedzeniach Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie, działającej od 1978 r. Skupia ona przedstawicieli wszystkich najważniejszych organizacji polskich na emigracji⁵. Poznaniu najpilniejszych potrzeb w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego poza Krajem służą też coroczne spotkania członków Rady Dziedzictwa Ar-

⁵ Lista instytucji, skupionych w tym gremium, wraz z krótką charakterystyką ich historii i przechowywanych zbiorów jest dostępna na stronie: <http://biblioteka.info/mabpk>.

chiwalnego, powołanej w 1998 r. pod przewodnictwem b. Prezydenta RP na Wychodźstwie, Ryszarda Kaczorowskiego.

Główne kierunki działania NDAP w ostatnich latach koncentrują się na całościowym rozpoznaniu i opracowaniu elektronicznej ewidencji całości zasobów archiwalnych, gromadzonych przez poszczególne instytucje polskie poza Krajem. W przypadkach zagrożenia fizyczną destrukcją materiałów archiwalnych przeprowadzane są, w miarę posiadanych środków finansowych, programy konserwacji zbiorów, które na większą skalę są jednak niezmiernie kosztowne i trudne logistycznie do przeprowadzenia, ze względu na konieczność fizycznego przemieszczania archiwaliów do Kraju. Obecnie jednym z priorytetów, także z punktu widzenia badaczy i naukowców, jest informacyjne scalenie i udostępnienie jak najszerszej wiedzy o zawartości archiwów emigracyjnych wszystkim zainteresowanym.

Anna Krochmal

**POLISH INSTITUTIONS ABROAD
– THEIR COLLECTIONS AND COLLABORATION
WITH THE CHIEF DIRECTORATE OF NATIONAL ARCHIVES**

SUMMARY

The Chief Directorate of National Archives (hereinafter abbreviated NDAP, from its Polish name) and the archives it manages have, for more than 10 years, collaborated with Polonian centers which maintain archival collections abroad. Among those institutions are some which were established in the 19th century (Polish Library in Paris, Polish Museum in Rapperswil, Switzerland), and others which were founded during and after World War II. In most cases these institutions simultaneously fulfill the role of archives, libraries and museums, which is reflected in the nature of their collections. Most of them are members of the Permanent Conference of Polish Museums, Archives and Libraries in the West, established in 1978, while some work with NDAP within the Council of Archival Heritage established by the Ministry of Education in 1998. These institutions, holding priceless historical materials and museum pieces, also act as centers of scholarly and cultural activities in their respective countries, making Polish history and culture accessible to the local populace. Thanks to the change of political climate in the home country, national institutions in Poland support this important mission of the Polish centers abroad. It was now possible to create a free exchange of ideas and experiences in the realm of gathering, making available and safeguarding for future generations the Polish cultural heritage scattered about various parts of the world.

In the years 2006-2009, utilizing financial resources obtained from operational and other funds of the Ministry of Culture and National Heritage, NDAP implemented several large-scale projects addressing the Polonian communities in various European countries and on both American continents. These activities focused on identifying, inventoring and computerizing Polonian archival resources, performed by archivists sent from Poland. In several cases, there were also conservational efforts undertaken on particularly endangered documentation.

Instances of closer collaboration with two centers in France, which collected unique materials documenting the democratic opposition to the Communist People's Republic of Poland, deserve special mention. These are: the archive of the "Kultura" Literary Institute in Maison Lafitte near Paris, which contains the editorial materials and documentation of activities of editor Jerzy Giedroyc; and the archive of the Pallottine Fathers in Paris, which hold recordings of meetings with representatives of the Polish opposition and cultural and scholarly milieus, from the 1980's, recorded in the Dialogue Center in Paris.

In 2007, inventorying and sorting activities were performed in 7 institutions outside of Poland; in 2008 this number grew to 17 institutions, and in 2009 was extended to 18 Polish centers in Europe and both American continents. In total, in the period 2007-2009, NDAP sent over 50 staff members of national archives to work in Polonia. In this group were some of the most experienced archivists, equipped with computerized databases, fluent in foreign languages, specializing in sorting through various types of documentation, cartographic and photographic records, collections of periodicals and pamphlets.

In 2009, there was a continuation of archival activities in 18 Polish émigré centers located in Argentina, France, Switzerland, USA, Great Britain and Italy. The first fruits of these activities were made accessible on the Internet under www.archiwa.gov.pl in the form of a database carrying the full catalogs of the collections of five Polonian institutions: Józef Piłsudski Institute in New York, Polish Institute of Arts and Sciences in New York, Central Polonian Archives in Orchard Lake, Michigan, Piłsudski Institute in London).

Translated by Thaddeus Mirecki